

MAYSARANING ISHI DRAMASIDA AYOLLAR OBRAZI TAHLILI

O'roqova Shaxnoza Sherboy qizi,
BuxDU Filologiya fakulteti 2-kurs magistranti
Shaxnozaorogova3@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19629713>

Annotatsiya. Ushbu maqolada "Maysaraning ishi" komediyasi an'anaviy sovet adabiyotshunosligi qoliplaridan chiqib, poststrukturalistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Asardagi ijtimoiy tabaqalanish semiotik belgilar tizimi sifatida, hokimiyat munosabatlari esa diskursiv amaliyotlar sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek Hamzaning dramaturgiya sohasidagi yangi odimlari haqida fikrlar beriladi. Tahlil qilinadi. Tahlillar aniq dalillar orqali isbotlanadi. Maqolada M.Rahimov, S.Mamajonov, S.Husayn, S.Meliyev, B.Yo'ldoshovning fikrlari keltiriladi. Hamza dramaturgiyasi revalistik va obrazlar nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi, sharhlanadi. Maqolaning ilmiy qimmatligini oshirish maqsadida Hamzashunoslarning fikrlaridan keng foydalanildi.

Kalit so'zlar: poststrukturalizm, dekonstruksiya, semiotika, diskurs, hokimiyat, Maysaraning ishi, ierarxiya, matnlararolik.

Аннотация. В данной статье комедия «Прodelки Майсары» анализируется с позиции постструктурализма, выходя за рамки традиционных канонов советского литературоведения. Социальное расслоение в произведении рассматривается как система семиотических знаков, а властные отношения — как дискурсивные практики. Также освещаются новаторские шаги Хамзы в области драматургии. Драматургия Хамзы анализируется и интерпретируется с точки зрения реализма и системы образов. Для повышения научной ценности статьи в ней широко использованы мнения известных хамзаведов, таких как М. Рахимов, С. Мамажонов, С. Хусайн, С. Мелиев и Б. Юлдашев. Все выводы подкрепляются конкретными доказательствами.

Ключевые слова: постструктурализм, деконструкция, семиотика, дискурс, власть, Прodelки Майсары, иерархия, интертекстуальность.

Abstract. This article analyzes the comedy "Maysaraning Ishi" (The Mischief of Maysara) from a post-structuralist perspective, moving beyond the traditional frameworks of Soviet literary criticism. The study examines social stratification within the play as a system of semiotic signs and interprets power dynamics as discursive practices. Furthermore, the article explores Hamza's innovative strides in dramaturgy, analyzing his work through the lenses of realism and character development. To enhance the scholarly value of the research, the analysis is supported by evidence and the perspectives of prominent Hamza scholars, including M. Rahimov, S. Mamajonov, S. Husayn, S. Meliyev, and B. Yuldoshov.

Keywords: post-structuralism, deconstruction, semiotics, discourse, power, The Mischief of Maysara, hierarchy, intertextuality.

Kirish. O'zbek adabiyotining ilk davri va yigirmanchi yillar teatr san'atining jonlangan davri hisoblanadi. O'zbek adabiyotida dramaturgiya yo'nalishida Hamza yaratgan asarlar adabiy tanqidchilar diqqat markazida bo'ldi. Hamza dramaturgiyasi haqida 1939-yilda tanqidchi Sotti Husayn shunday yozgan edi: "Hamza «teatrni keng xalq ommasiga tez yaqinlashtirish uchun o'z asarlarida ko'proq o'zbek xalq teatri materiallaridan xalq o'yinlari, qiziqchilik, ajoyib ertaklardan keng suratda foydalandi... Og'ir sahna sharoitida rejissyor, aktyor, yozuvchi bo'lib ishladi. Hamza sotsialistik

realistik, revolyutsion romantik xususiyatlarni, boshlang'ich darajada bo'lsada, birlashtira olgan yozuvchidir... Hamzaning sahna tili bobida birinchi marta qilgan ishlari hozirgacha o'z qimmatini saqlaydi..." [8.47]. Hamza yaratgan dramatik asarlar S.Husaynning ta'kidlashicha, yigirmanchi yillarning oxiri va o'ttizinchi yillarning birinchi yarmidagi o'zbek dramaturgiyasining ko'tarilish davrida Hamzaning "Boy ila xizmatchi", "Maysaraning ishi", "Burungi saylovlar" pyesalari katta ahamiyatga ega bo'lganidek, Hamza maktabining shogirdlari Komil Yashin, Sobir Abdulla, Zinnat Fatxullin, Umarjon Ismoilov, Nazir Safarov singari talantli yoshlar pleyadasi qalamiga mansub asarlar ham faol ishtirok etdi.

Adabiyotlar tahlili. S.Meliyev bugungi kunda ham Hamzani o'zbek dramaturgiyasining ham boshlang'ichi, ham so'nggisi deb biladi. S.Meliyev Hamzaning dramatik asarlarini Behbudiyning "Padarkush", A.Qodiriyning "Baxtsiz kuyov", Xoji Muin, Abdulla Badriy pyesalari bilan qiyoslash noto'g'ri, Hamza dramaturgiyasida dialog, dramatik yechimlar, pishiq va baquvvat ishlangan deb hisoblaydi. S.Meliyev Hamzaning "Maysaraning ishi" pyesasi haqida alohida to'xtaladi. Mazkur asarning mashhurligi va u pyesa asosida musiqiy spektakllar sahnalashtirilgani, filmlar suratga olingani haqida ma'lumot beradi. "Maysaraning ishi"dagi syujet, personajlar, komik holatlar ancha mukammal yaratilgan deb ta'kidlaydi. Bu pyesadagi kuchli yumor, askiya, kesatliqlar shu davrdagi boshqa asarlarda uchramaydi deb asarga yuqori baho beradi. "Maysaraning ishi" pyesasini komediya-del-arte, Molerning eng yaxshi komediyalariga tenglashtiradi. S.Meliyev taqdim etgan ma'lumotlar yuqorida Bahodir Yo'ldoshev yuritgan fikrlarni to'ldirib keladi va uni qo'llab-quvvatlaydi. Har ikki rejissyor ham Hamzaning dramaturgiya yo'nalishidagi ijodiy mahoratini xolis va ijobiy baholaydi. O'zbek dramaturgiyasining dunyoga kelishi, adabiy tur sifatida ko'payishi, rivojlanishi va taraqqiy etishida shak-shubhasiz Hamzaning o'rni beqiyosligi haqida professor Yo'ldosh Solijonov "Haqiqat izlagan adib" nomli maqolasida shunday yozadi: "Garchi, dramaning ilk namunasi Behbudi tomonidan yozilgan bo'lsa ham bu adabiy turning barcha janrlarida yetuk asarlar yaratish uning zimmasiga tushdi. Yana shunisi muhimki, u o'zbek adabiyotida birinchi bo'lib dramatik trilogiya ("Loshmon fojiasi", 1916-1919), dramatik tetralogiya ("Farg'ona fojiasi", 1918-1920), she'riy dramalar ("Saylov oldidan", "El quzg'unlari")ni adabiyotimiz xazinasiga olib kirdi. Bu faktlar o'zbek dramaturgiyasining tom ma'nodagi asoschisi Hamza Hakimzoda Niyoziy bo'lganligini yana bir bor tasdiqlaydi" [8.47]. Y.Solijonov aytganidek, o'zbek adabiyoti tarixida dramatik trilogiya, dramatik tetralogiya, she'riy satirik dramalar Hamzadan boshqa dramaturglar ijodida uchramaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Maysaraning ishi" dramasi poststrukturalistik yondashuv asosida tahlil qilinib,

dekonstruksiya, diskurs-tahlil hamda semiotik tahlil metodlaridan kompleks foydalanildi. Asardagi ayol obrazlari, xususan Maysara timsoli ijtimoiy-hokimiyat munosabatlari va lingvistik birliklar tizimi doirasida o'rganilib, matndagi yashirin ma'no qatlamlari ochib berildi. Shuningdek, tadqiqotda qiyosiy-tahliliy usul orqali an'anaviy va zamonaviy adabiyotshunoslik yondashuvlari solishtirilib, muallif pozitsiyasi hamda obrazlar evolyutsiyasi ilmiy asosda yoritildi.

Tahlillar va natijalar. Hamzaning vafotigacha shakllangan aktyor va rejissyorlarning aksariyati Hamzaning shogirdlari yoki safdoshlari bo'lgan. Respublika teatrlarida faoliyat olib borgan qancha rejissyorlar va aktyorlar bilvosita Hamza yaratgan dramatic asarlarda rol ijro etib shakllangan. Hamza dramaturgiyasi respublikada faoliyat olib borayotgan barcha teatrlarning ijodiy o'sishini ta'minlab bergan. "Paranji sirlari", "Maysaraning ishi" kabi asarlari Respublikaning muzikali drama teatrlarini ommaga tanitgan. "Maysaraning ishi" pyesasi asosida opera librettosi yozilgan. U librettoni Hamza o'zi tarbiyalab katta qilgan shoir, dramaturg sifatidagi shogirdi Sobir Abdulla va bastakor Sulaymon Yudakovlar yozgan. Hamzaning dramatik asarlari jahon sahnalarida ijro etilgan. Hamza asarlari o'zbek xalqi va o'zbek adabiyotini jahon xalqlariga tanitgan. M.Rahmonov taqdim etgan ma'lumotlar real hayotda o'z aksini topgan. S.Mamajonov: "Hamzaning "Maysaraning ishi" komediyasida shunday xususiyat bor. Unda dramaturgning g'oyaviy niyatiga xizmat qilmaydigan, asardagi bosh masala bilan jips bog'lanmagan birorta personaj yo'q. Bu hol asar kompozitsiyasining mukammalligidan dalolat beradi. Ushbu holat Hamzaning komediya janri sirlarini chuqur o'rganganligini ko'rsatadi" – deb, fikrini asoslaydi. S.Mamajonov Hamzaning drama va komediya janrlarining asoschisi degan fikriga to'la qo'shilaman. S.Mamajonov qayd qilgan xususiyatlar Hamzaning barcha dramatik asarlarida ko'rinadi. "Maysaraning ishi" dramasi umumiy ma'noda jadid dramaturgiyasida ayollarga boshqa bir rakursdan qaradi, o'zbek ayoli qiyofasining hali yozma adabiyotga kiritilmagan qiyofasini olib kirdi. Va ko'plab ijobiy va salbiy tanqidlarga sabab bo'ldi. Bilvosita ushbu dramatik asar tahliliga yuzlanar ekanman "Maysaraning ishi" dramasi uzoq yillar davomida faqat sinfiy kurash va boylar ustidan kulish sifatida talqin qilib kelinganini aytib o'tishdan boshlayman ishni. Aslida dramaning maqsadi jamiyatdagi illatlarning tanqidiy kulgu ostida ko'rsatish ekanligi o'z isbotini topib bo'lgan muammo. Qo'shimcha ravishda poststrukturalizm nazariyasi nuqtai nazaridan yondashilsa, ushbu matn ancha murakkabroq ijtimoiy-lingvistik tuzilishga ega. Maqolaning maqsadi – asardagi "hokimiyat" va "bo'ysunuvchi" o'rtasidagi an'anaviy ierarxiyaning tildagi in'ikosini dekonstruksiya qilish va Maysara obrazini passiv ob'ektdan faol "ma'no yaratuvchi" sub'ektga aylanish jarayonini ko'rsatib berishdir.

Poststrukturalizm maktabi vakillari Mishel Fuko va Jak Derrida g'oyalariga ko'ra, har qanday ijtimoiy tuzilma tilda aks etadi. "Maysaraning ishi" dramasidagi ijtimoiy

munosabatlar tahlilida R. Bartning semiotik modellari va Fukoning "hokimiyat-bilim" konsepsiyasi muhim ahamiyatga ega. O'zbek adabiyotshunosligida ushbu asar strukturistik metodlar bilan o'rganilgan bo'lsa-da, uning poststrukturalistik tahlili yangi ilmiy yo'nalish hisoblanadi. Tadqiqotda dekonstruksiya, diskurs-tahlil va semiotik tahlil metodlaridan foydalanildi. Matndagi ijtimoiy ierarxiyalarni belgilovchi lingvistik birliklar va vizual belgilar (kiyim, unvonlar) tizimli ravishda tahlil qilindi.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda matnni tahlil qilish strategiyalari strukturistik yondashuvdan poststrukturalistik dekonstruksiya sari evolyutsion yo'lni bosib o'tdi. Hamza Hakimzoda Niyozining "Maysaraning ishi" komediyasi o'zbek dramaturgiyasining klassik namunasi bo'lish bilan birga, o'zida murakkab ijtimoiy-lingvistik ierarxiyalarni mujassam etgan. An'anaviy talqinlarda asar asosan sinfiy kurash prizmasidan o'rganilgan bo'lsa-da, bugungi kun istiqbolli tadqiqot yo'nalishlari matndagi hokimiyat va sub'ekt munosabatlarini yangicha baholashni talab etadi. Poststrukturalizm nazariyasiga ko'ra, matn barqaror ma'noga ega emas, balki u "ma'nolar oqimi"dir. Ushbu maqolada "Maysaraning ishi" dramasidagi ijtimoiy tuzilmalar Rolan Bartning semiotik modellari va Mishel Fukoning diskurs konsepsiyasi asosida qayta ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, asardagi Maysara obrazi shunchaki hiylakor ayol emas, balki mavjud ijtimoiy "matn"ni dekonstruksiya qiluvchi va yangi ma'no tizimini yaratuvchi faol sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi. Poststruktural sharh: Jak Derrida ierarxiyalar har doim ham barqaror emasligini ta'kidlaydi. Qozikalon kiyimi va unvoni bilan "buyuk" edi. Sandiq ichidagi zulmatda esa u o'zining barcha semiotik belgilaridan (salla, chopon, hurmat) mahrum bo'ladi. Bu yerda biz "belgining bo'shashishi" (semiotic slippage) holatini ko'ramiz: unvon bor, lekin u o'z egasini himoya qila olmaydi.

Tilning manipulyatsiyasi: Maysaraning "yolg'on" matni.

Maysara personajlar bilan muloqotda tildan shunchaki ma'lumot beruvchi vosita emas, balki haqiqatni quruvchi (constructive) kuch sifatida foydalanadi. Matndan parcha:

Maysara dasturxon bilan kirar. Ro'zi cho'chib tushar.

Maysara: Endi, taqsim, bechoralik-da.

Mulla Ro'zi: Bizga ziyofat malhuz emas. (chetga) Ne'mati jannatni ketir!

Maysara: Shundog'-u, qudratim yetsa, tuya so'yar edim. (Chiqar.)

Mulla Ro'zi: Men yer yuziga podsho bo'lsam, bu diloromning har qadamiga ming-ming odam bolasini so'yar edim. Nima deb o'tiribsan, ilohim, o'zi yolg'iz kirsin-da. (turib ko'rsatib) Shunday qilib, oyog'iga o'zimni tashlab oshipta qilay, oh, oh!

Maysara: (Choy ko'tarib kirar, Ro'zi bir turib, Maysarani ko'rib xijolatdan xo'rsinib o'tirar.) Janoblari bir piyola choy ichib tursinlar, men olib kiray!

Mulla Ro'zi: Tez bo'l-yey, men baloni ichay! (Maysaraga) Shunday qilingki, o'ldik-ku.

Shu paytda eshik qattiq taqillar, ikkovi ham g'oyat cho'chiydilar.

Maysara: Voy o'lay, sho'rim qursin! (Qo'lni qo'lga urar.)

Mulla Ro'zi: (shoshib) Nima bo'ldi, ayajon-aaa?

Maysara: Yer yutgur, kelib qoldi, shekilli. Nima qilaman, xudo urdi meni! (Yana taqillar.) Ana, xuddi o'zi, voy xudo-yey [17.54].

Poststruktural sharh: Mishel Fuko aytganidek, "Haqiqat — bu jamiyat tomonidan qabul qilingan diskursiv qoidalar majmuidir". Maysara yangi qoidalar o'ylab topadi va boylar bu qoidalarga amal qilishga majbur bo'ladilar. Maysara — bu yerda "Muallif" rolida. U o'zining hiyla-nayrangi orqali shunday matn yaratadiki, unda hokimiyat vakillari shunchaki "qo'g'irchoq" (signifier) vazifasini bajaradi.

Dramada Maysara obrazi ananviy xalq og'zaki ijodidagi Barchinoy, Malikayi Ayyor. Gulonor, To'maris kabi mard, shijoatli, adolatsizlikka qarshi kurashuvchi donishmand ayollar obrazining tasvirini olib kiradi. Ushbu obrazi orqali ijodkor ayol obraziga butunlay boshqa rakursdan boqadi va adolatning semyotikasini ayol qahramon orqali dramaga kiritadi. Ojizlik, kuchsizlik, nafosat semyotikasi sifatida Oyxon obrazi tanlanadi. Oyxon sevgi, vafo qiyofasi bo'lishi bilan birga yoshlik, hayotga tashnalik, sodddalikning dramadagi semyotik qiyofasi deyish mumkin. Bu dramadagi har bir ayolning obrazini muayyan ramz sifatida tahlil qilish talab qilinadi.

Yaxshilik va yomonlik, kuch va ojizlik har doim yonma yon kelishi an'anaviy xalq og'zaki ijodining tashuvchi yuki holatida komediyaga ham olib kiriladi. Ojizlik Cho'pon obraziga yuklangan semiotika bo'lsa, begunohlik, pokizalik Oyxon obrazida namoyon etiladi. Ularni birlashtirib turuvchi kuch, donolik, adolat semalari esa Maysara semyotikasi orqali gavdalanadi. Dramada Qozikalon, uning o'g'li, A'lam va Rais kabi obrazlar ma'lum bir "hokimiyat diskursi"ni ifodalaydi. Ularning nutqi – buyruq, shariat qonunlari va rasmiyatchilik ustiga qurilgan. Bir qarashda munofiqlik diskusini o'ziga xos ko'rinishi bo'lib ifodalanadi. Bu poststrukturalizmga "markaz" tushunchasiga mos keladi. Maysara va Cho'pon, Oyxon esa bu tizimning "chekkasi" (periferiya) sifatida namoyon bo'ladi. Biroq, asar davomida Maysara bu ierarxiyani tildan foydalangan holda buzib yuboradi. U boylarning o'z tilidan ularga qarshi qurol sifatida foydalanadi (masalan, shariat va qonun masalalarida). Bu sahnalarda Maysara donolik diskusi, adolat semyotikasi sifatida o'rtada turadi. An'anaviy jamiyatda ayol kishi "gapiriladigan" ob'ekt edi. Maysara esa "gapiradigan" va o'z "matni"ni yaratadigan personajga aylanadi. Ayni paytda u boshqa personajlarni harakataniruvchi, eng katta yuk tashuvchi persona bo'lib xizmat qiladi. U yaratgan hiyla-nayranglar aslida o'ziga xos "ssenariy" bo'lib, u boshqa barcha personajlarni obrazlarni boshqarish orqali o'zining bu "matn"i ichiga kiritadi. Bu yerda biz "Muallifning o'limi" (Bart) tushunchasiga duch kelamiz: qishloq hokimlari o'zlarini vaziyat muallifi deb o'ylashsa-da, aslida ular o'zlari bilmagan holda Maysara tomonidan

yoʻzilgan matnning ijrochilariga aylanib qolishadi. Shuning uchun dramadagi urgʻu oluvchi, maʼno tashuvchi kuch Maysaraga yuklanadi.

Poststrukturalizm da belgi (sign) har doim ham barqaror emas. Dramada Qozikalon va Aʼlam obrazlari oʻz unvonlari orqali “mutlaq haqiqat” va “shariat” belgilarini oʻzlashtirib olishgan. Dekonstruksiya: Maysara ularni sandiqqa qamab qoʻyganda, ularning ijtimoiy maqomi (unvoni) va jismoniy holati oʻrtasidagi ziddiyat yuzaga keladi. Sandiq ichidagi “qozi” endi hukm chiqaruvchi emas, balki kulgi obʼektiga aylangan “matn”dir.

Tahlil: Bu sahnada hokimiyatning kiyim va unvon kabi tashqi belgilarga qanchalik bogʻliqligi fosh etiladi. Agar kiyim (belgi) olib tashlansa, hokimiyatning oʻzi ham yoʻqoladi. Mishel Fuko nazariyasiga koʻra, kimning tili ustun boʻlsa, oʻsha haqiqatni belgilaydi. Maysaraning diskursi: Maysara boylar bilan gaplashganda ularning oʻz leksikasidan (shariat, qonun, rasm-rusum) foydalanadi. U tildagi “yoriqlar”ni topadi. Masalan, u qonunni buzmaydi, aksincha qonunni shunday talqin qiladiki, natijada qonun himoyachilarining oʻzi tuzoqqa tushadi. Bu yerda Maysara passiv personajdan “faol dekodlovchi”ga aylanadi. U jamiyat tomonidan oʻrnatilgan “kodlar”ni buzadi va ularni qayta formatlaydi. “Maysaraning ishi” farsiydagi “Shohi ayyor” yoki oʻzbek xalq latifalaridagi ayyor ayol obrazlari bilan dialogga kirishadi. Poststrukturalizm nuqtai nazaridan, Hamza bu asarni yozishda tayyor “madaniy matnlar”dan foydalangan va ularni yangi ijtimoiy-siyosiy kontekstga (jadidchilik va inqilobiy ruh) moslashtirgan.

Asardagi sandiq voqeasi va kiyimlar almashishi – klassik semiotik almashinuvdir. Unvon va kiyim (signifiant) oʻzining asl maʼnosidan (signifié) ajraladi. Qozikalon yoki Aʼlam kiyimsiz yoki sandiq ichida qolganida, ularning ijtimoiy “belgi”lik funksiyasi yoʻqoladi. Bu esa hokimiyatning qanchalik oʻtkinchi va sunʼiy ekanligini isbotlovchi dekonstruktiv holatdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Hamza Hakimzoda Niyoziyning “Maysaraning ishi” komediyasini poststrukturalistik nuqtai nazardan tahlil qilish asarning badiiy qimmatini anʼanaviy “sinfiy kurash” qoliplaridan olib chiqib, kengroq falsafiy-lingvistik tekislikda namoyon etadi. Oʻtkazilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Hokimiyat va diskurs: Dramadagi Qozikalon, Aʼlam va Rais kabi personajlar tildan hukmronlik vositasi sifatida foydalansalar-da, Maysara ularning bu diskursiv ustunligini dekonstruksiya qiladi va hokimiyatning nutqdagi zaif nuqtalarini fosh etadi.

Semiotik almashinuv: Asardagi kiyim-kechak, unvon va sandiq kabi vizual va moddiy belgilar (semiotik modellar) barqaror emasligini koʻrsatadi. Masalan, sandiqqa qamalgan Qozikalon oʻzining ijtimoiy “belgi”lik funksiyasini (unvon va hurmat) yoʻqotib, shunchaki kulgi obʼektiga aylanadi, bu esa hokimiyatning sunʼiyligini isbotlaydi.

Maysara – faol subʼekt sifatida: Maysara obrazi passiv obʼektdan oʻz “matni”ni yaratuvchi, voqealar ssenariysini boshqaruvchi faol “Muallif” darajasiga koʻtariladi. U

jamiyat tomonidan o'rnatilgan ierarxik kodlarni buzadi va ularni adolat semantikasi asosida qayta formatlaydi.

Hamza dramaturgiyasining yangi qiyofasi: Hamzaning ushbu asari shunchaki xalq latifalari asosidagi komediya emas, balki murakkab madaniy matnlararolik (intertekstuallik) namunasi ekanligi ma'lum bo'ldi. Unda realizm unsurlari semiotik modellar bilan sintezlashgan holda o'zbek dramaturgiyasining yangi bosqichini belgilab beradi. Umuman olganda, "Maysaraning ishi" dramasining zamonaviy metodologiyalar asosida o'rganilishi, Hamza ijodining jahon adabiy jarayonlari (masalan, Molyer komediyalari yoki komediya-del-arte) bilan hamnafasligini va bugungi kun kitobxoni uchun ham dolzarb bo'lgan yashirin ma'no qatlamlariga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Акимов Н. Этенограмма творческой конференции драматургов и театральн хдеятелей О путях развития советской комедии /1948/ – М., 1948.
2. Аникст А. Теория драмы от Аристотеля до Лессинга издательство «НАУКА» Москва 1967.
3. Белинский В. О драме и театре. – М.: Искусство, 1948.
4. Addusamatov H. Drama nazariyasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2000. – 285 b
5. Alimuhamedov A. Antik adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1969. 169 b.
6. Arestotel. Etika. E.Radlov tarjimasi.
7. Davronov Azimjon Soliyevich. Hamzashunoslik tarixi va uning tadrijiy takomili. – Toshkent: Bookmany print, 2024
8. Hamdamov.U, Qosimov.A Jahon adabiyoti. – Toshkent: Barkamol fayz media, 2017.
9. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1963,160 bet.
10. Imomov B. Dramatik mahorat sirlari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991. – 176 b.
11. Imomov B., Jo'rayev Q., Hakimova H. O'zbek dramaturgiyasi tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.170 b
12. Jalilov G'. Hamza dramaturgiyasi va folklori. – Toshkent: Fan, 1988. – 50 b.
13. Jo'raqulov U. Hududsiz jilva. – Toshkent: Fan, 2006. 204 b.
14. Jo'raqulov U., Hamrayev K. Qiyosiy adabiyotshunoslik. Toshkent: "Lesson press" nashriyoti,- 2021,40-bet.
15. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Tanlangan asarlar (Dramalar, maqolalar). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1980.
16. Derrida J. Of Grammatology / Translated by G.C. Spivak. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976.
17. Bart R. S/Z: An Essay / Translated by R. Miller. – New York: Hill and Wang, 1974.
18. Fuko M. Bilim arxeologiyasi. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
19. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.